

RESTAURACIÓ LITÚRGICA DEL PRESBITERI DE LA CATEDRAL DE BARCELONA

JOAN BASSEGODA I NONELL

ANTECEDENTS

Des de l'any 1967 ençà s'han realitzat unes obres molt importants a la seu de Barcelona per tal d'adequar-la a les disposicions litúrgiques de la Constitució «Sacrosantum Concilium» del Concili Vaticà II, i millorar així mateix el funcionament de les diverses dependències i serveis.

S'havia deixat de banda la idea del trasllat del cor a una sala nova construïda damunt la sala capitular i l'arxivet. La sala va ser destinada, el 1985, a sala de conferències, amb el nom de «Sala de la Mercè», pel fet que és presidida per la gran pintura de Galofre Oller que commemora la solemne coronació de la Mare de Déu de la Mercè, feta a la catedral, l'any 1888.

El 1967 s'inicià la construcció del nou arxiu capitular situat damunt del claustre, amb la seva sala de lectura, el magatzem de «compactus», la caixa forta, el despatx de la direcció, els serveis, etc. Les obres d'aquesta modèlica instal·lació van ser inaugurades solemnement el 8 de maig de 1969.

En el curs de l'any 1968 es treballà en la instal·lació del nou mecanisme automàtic de funcionament de les campanes de la torre sud, que fou inaugurat en la festivitat de la Puríssima d'aquell any.

EL PRESBITERI ANTIC

Pel que fa al presbiteri, aquell mateix any 1968, es remogueren les reixes que tancaven les dues escales d'accés, que hi ha a banda i banda de la que davalla a la cripta de Santa Eulàlia. Ensems es va refer el paviment del presbiteri amb lloses grises de pedra calcària de Sant Vicenç, combinades amb unes altres de marbre, probablement d'origen italià, que ja enllosaven l'antic presbiteri i s'aprofitaren com a relíquies de la catedral paleocristiana.

En aquells moments l'altar major de la seu era adossat al propi retaule de fusta, que impedia la celebració de la missa cara al poble. Davant l'altar hi havia l'antependi de marbre que té els signes de la Passió de Jesús, esculpits en baix relleu. L'ara màxima reposava sobre dos grans capitells, probablement del segle vi, col.locats capiculadoament l'un damunt de l'altre, tal com explica Mn. Josep Mas i Domènech en la seva «Guia de la Catedral» del 1916. L'any 1936 aquests dos capitells foren extrets del lloc on eren des del segle xiv, i foren traslladats al Museu d'Art de Catalunya. L'any 1940 foren reclamats pel capítol cardenalici, i, un cop recuperats, dipositats a l'avantsala capitular anomenada de la capbreuació, juntament amb l'antependi suara anomenat, que sembla que fou un obsequi del bisbe Francesc Climent Saperà a la seu barcelonina.

Des de l'any 1939 l'altar major estava format per una ara de marbre suportada per cinc columnes del mateix material. Aquestes columnes sostenen ara l'altar major de la parròquia de Sant Jaume, al carrer de Ferran.

Darrere l'altar hi havia el retaule arquitectònic de fusta i, a les seves espatlles, en el punt central del presbiteri, la càtedra episcopal. A sota, la cripta de Santa Eulàlia i, al voltant, la girola o deambulatori. Tot aquest conjunt, com la resta de l'interior de l'edifici, estava totalment negre a causa del sutge dipositat al llarg dels anys pel fum dels ciris i llànties, i de l'encens.

NETEJA INTERIOR DE LA SEU

El 1969 es decidí netejar tota la catedral, començant per la cripta, dedicada a Santa Maria i Santa Eulàlia, i seguint després, fins a enllestir una neteja que era absolutament necessària, ja que l'interior de la seu

era negra com un túnel de ferrocarril. Àdhuc l'autor anglès George Edmund Street, que visità la catedral a mitjan segle passat, arribà a creure que la pedra amb què s'havia bastit l'edifici era de color negre.

Aleshores calgué decidir també l'adequació del presbiteri a les disposicions litúrgiques del Vaticà II. L'altar havia de ser exempt, per facilitar la celebració eucarística davant el poble, i la càtedra havia de presidir la Catedral des del fons del presbiteri. Això suposava la necessària remoció del retaule de fusta, qüestió que es va debatre llargament entre els entesos.

EL RETAULE MAJOR

En primer lloc es feren estudis de recerca sobre aquest retaule per tal d'escatir i conèixer bé la seva història i els canvis successius que ha sofert. De retaules de fusta arquitectònica, a Catalunya i a les Illes, només se'n coneixen quatre: el primer és el de la seu de Mallorca, desmuntat el 1904 en el curs de les reformes litúrgiques manades pel bisbe Pere Campins i Barceló i realitzades per l'arquitecte Antoni Gaudí; aquest retaule va ser col·locat llavors damunt la porta del Mirador i ara sembla més la caixa d'un orgue que no pas un retaule. El segon era el de la seu de Manresa, fet l'any 1393 pel fuster de Barcelona Pere Puig, i destruït pel foc el juliol de 1936. El tercer el de la catedral de la Seu d'Urgell, del segle XVII, fet a imitació del de Barcelona, que fou desmuntat durant les reformes dirigides per Puig i Cadafalch el 1915, i venut a l'estranger. Actualment, es troba, segons sembla, a Buffalo, als Estats Units.

Del de Barcelona hi ha notícies no massa clarificadores i els diversos autors que s'han ocupat del seu estudi difereixen en les apreciacions. Carreras Candi (1913) el creia de 1377, mentre Feliu Elias (1926), Francesc Martorell (1929), B. Bassegoda i Amigó (1925) i mossèn Josep Mas i Domènech el creuen del segle XV i d'autor ignorat. Pi i Arimon creu que és de 1599. Agustí Duran i Sanpere estudià documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó que permeten establir que el Cerimoniós manà que es fes el *tabernacle* de la Seu el 1377, i Berenguer Llopart fou encarregat de fer els frisos d'aquest tabernacle.

En dues Visites Pastorals posteriors es menciona el tabernacle, una feta pel bisbe Escales i l'altra pel bisbe Sopera, aquesta el 1421. Ambdós bisbes mencionen el *tabernacle darrere l'altar*, però hi ha

confusió en la documentació perquè s'hi parla de columnes de fusta i també de plata. Hi ha el dubte de si *retaule* és el mateix que *tabernacle*, i si en el «retaule» de fusta hi havia un «tabernacle» d'argent que permetia posar-hi la custòdia.

El que és segur és que el retaule de fusta existia ja quan el bisbe Joan Dimas Loris, el 1599, el va fer aixecar set pams damunt d'un podi, fet també de fusta, d'estil renaixentista amb imitació d'encarreat i amb l'escut del bisbe mateix. És estrany constatar que, l'ordre del bisbe Loris per a la reforma essent del 1596, el retaule romangués tapat durant tres anys, ja que solament es va descobrir un any després de la mort del prelat. Això fa pensar que la reforma degué ser molt complexa.

Damunt del podi hi ha una mena de predel.la formada per sis fornícules i, al bell mig, un espai per a les relíquies de Sant Sever, procedents del monestir de Sant Cugat. Sobre aquesta predel.la hi ha el cos de pilastres gòtiques que suporten unes voltes quadripartides, tres a cada banda, amb una volta absidal en el centre, on era posada la cadira, dita del rei Martí, i la custòdia. Damunt hi ha set gablets, a plom sobre el frontal del retaule. Tot és de fusta de roure llevat dels gablets del capçat, que semblen de fusta de fruiter. Les subjeccions de les diverses parts es feren amb claus de forja i, en desmuntar el retaule, es comprovà que els taulons de l'estructura, amagats darrera l'encarreat i els escuts del bisbe Loris, són sencers, i van des del sòl, on estaven encaixats, fins al cos intermedi, per damunt de la predel.la. Això vol dir que l'aixecament del bisbe Loris comprengué podi i predel.la, i, per tant, del segle XIV només en pot ser la part central. Els gablets semblen posteriors i això fa pensar que foren fets el segle XV.

DESMUNTATGE I NOVA INSTAL·LACIÓ DEL RETAULE

Un cop decidit el desmuntatge del retaule, es tractà de la millor manera de procedir a la seva instal·lació i per aquesta raó es mantingueren contactes amb els especialistes més acreditats, per tal d'evacuar les consultes indispensables, tant pel que feia al retaule com a la càtedra episcopal que amagava.

A més de les visites fetes per entitats culturals com «Amics de la ciutat» i «Amics dels museus», visitaren el presbiteri l'arquitecte Gabriel Alomar, aleshores vicepresident d'ICOMOS, Piero Sanpaolesi,

director de la facultat d'arquitectura de Florència, el professor Guglielmo de Angelis d'Ossat, director general de Belles Arts d'Itàlia, el cap de servei de monuments de la Direcció general de Belles Arts, arquitecte Albert Garcia Gil i, el 22 de gener de 1971, l'Acadèmia catalana de Belles Arts de Sant Jordi, en visita corporativa. El 16 de gener de 1971 es reuniren en el presbiteri els senyors Agustí Duran i Sanpere, Joan Ainaud de Lasarte, Joaquim de Ros i de Ramis, Ignasi Serra i Goday, Frederic Marès i Deulovol, Eduard Ripoll i Perelló, el canonge fabriquer Dr. Àngel Fàbrega i Grau i l'arquitecte de la catedral, Joan Bassegoda i Nonell. Es tractà del trasllat del retaule i de l'arranjament de la Càtedra episcopal.

El desmuntatge del retaule no era benvist per tothom, i àdhuc es cursaren comunicacions a la Direcció General de Belles Arts, creient que seria un atemptat greu contra la Catedral. De fet, i d'acord amb el concordat aleshores vigent, no era necessari el permís previ de cap autoritat per fer obres en edificis religiosos. Només calia comunicar-ho i prou.

Conseqüència d'aquesta comunicació va ser la visita de l'arquitecte del Ministeri d'Educació i Ciència i acadèmic, senyor Fernando Chueca Goitia, que pogué veure el que s'havia fet, i compregué que una peça enterament de fusta havia de ser considerada com un moble i que per tant podia ser remoguda de lloc sense que això suposés cap dany a l'estructura del monument.

A més calia tenir en compte la cura i la delicadesa amb què es va fer el desmuntatge d'aquesta peça, que permeté estudiar l'estructura i disposició del retaule, netejar-lo i reinstal·lar-lo amb tota dignitat al presbiteri de la parròquia de Sant Jaume. Al temps que es desmuntava el retaule es va estudiar científicament la peça, ço que donà lloc a una tesi doctoral de l'arquitecte Joaquín Soro López, que va fer el dibuix precís i detalladíssim del retaule.

El presbiteri de la parròquia de Sant Jaume va ser totalment restaurat, refet el paviment, pintades les parets i les voltes per tal de rebre dignament el retaule, totalment netejat i restaurat per Josep Barbero, que té al seu càrrec el taller de restauració de la catedral. Un document notarial que s'estengué estipula que el retaule major segueix essent propietat de la catedral, que es troba en qualitat de dipòsit a l'església de Sant Jaume i que pot ser recuperat en qualsevol moment. Àdhuc en la part lateral del retaule es van fer constar, en unes plaques de fusta, les circumstàncies del trasllat del retaule.

Va ser únicament l'exigència litúrgica la que decidí el Capítol Catedral a canviar l'emplaçament del retaule; però es tingueren molt en compte els precedents històrics d'altres retaules arquitectònics gòtics com són el de la Seu d'Urgell i el de Ciutat de Mallorca. És indubtable que la solució decidida a Barcelona és molt més digne que les altres. A Mallorca el retaule s'ha conservat a la mateixa catedral, però ha perdut el culte; i a la Seu d'Urgell el retaule fou venut i ara es pot considerar perdut. A Barcelona es procedí a una reforma litúrgica reversible i això fa que res no impedeixi, si les disposicions eclesiàstiques així ho determinen, que les coses tornin a l'estat de 1968.

LA CÀTEDRA EPISCOPAL

En restaurar el presbiteri lliure del retaule, quedà la càtedra episcopal visible i calgué restaurar-la com calia.

Aquesta restauració consistí a desmuntar una lauda sepulcral que representa, en baix relleu, la figura d'un bisbe (tal vegada la lauda tombal antiga de Sant Oleguer), que fou traslladada a un mur de la sagristia de la capella de les fonts baptismals, als peus de l'església catedral.

Tot seguit es va refer el mur que fa de respalller de la càtedra entre les dues columnes centrals de la girola amb carreus de pedra de Montjuïc. La càtedra episcopal tenia la part del seient de marbre amb frondes i traceries gòtiques als dos costats, però estava mancada de la part superior o respalller.

Es decidí de fer un raspalller nou seguint les línies dels dos costats de la càtedra antiga, però amb material diferent per tal que sempre la restauració fos identificable. Es prengué model del respalller de la cadira representada en la coronació de Santa Eulàlia que hi ha a la clau de volta de la cripta, així com de la càtedra de Sant Pere a la clau de volta del damunt de la porta de Sant Iu i de la cadira de plata del rei Martí. El restaurador artesà de la catedral, Josep Barbero, va fer realitat el disseny de l'arquitecte, primer en argila i després en talla de fusta. En els òculs de les tres bífores que formen el respalller s'hi posaren, en marqueteria, els escuts de la catedral, de la ciutat i de l'arquebisbe. El 7 de gener de 1972 l'arquebisbe presidí la consagració del nou altar major i tornà a usar la càtedra episcopal aleshores restaurada.

EL NOU ALTAR MAJOR

Pel que fa a l'ara de l'altar major s'estudiaren diverses solucions i finalment es va fer una maqueta de guix de la que es considerarà més adient.

Calia tenir en compte els dos grans capitells, d'aire corinti, atribuïbles al segle VI, de la basílica paleocristiana i reutilitzats en l'anterior catedral, la romànica, consagrada el 1058, i que havien servit molts anys de suport a l'ara, per bé que amagats darrera el frontal dels signes de la Passió, del temps del bisbe Sopera.

Es decidí reutilitzar la llosa de marbre existent després d'haver-la engruixida i escurçada, i situar-la damunt d'aquells dos grans capitells un cop nets i restaurats. Entre l'ara i l'àbac i l'equí i el sòl del presbiteri es posaren dues peces de marbre verd de forma quadrada (sobre) i dues de forma circular (sota) per tal d'aïllar els capitells i donar-los un més gran relleu. D'aquesta manera d'obtingué una solució que, alhora que ennoblia l'altar de la Seu, ara posat de cara al poble, dignificava dues peces antiquíssimes de la catedral en conferir-los la nobilíssima missió de suportar l'ara de l'altar major de la Seu. Sota els capitells es formà el *subpedaneum* de parquet de fusta, sobre el qual es mou el celebrant.

També es dissenyà un senzill cadirat de cor provisional a l'intercolumni del presbiteri per a ús dels canonges i dels concelebrants; i, encara uns anys després, es van fer dues escales de ferro forjat i fusta que permeten un accés directe i discret al presbiteri des del deambulatori.

Damunt del mur, darrera la càtedra episcopal, es va situar una motllura de fusta per tal de capçar la paret i, entre les dues pilastres centrals, es col·locà el Sant Crist d'argent del segle XVIII que des de llavors havia presidit el retaule major.

EL SANT CRIST MONUMENTAL

L'any 1974 el Capítol Catedral acceptà l'ofrena que féu l'escultor Frederic Marès i Deulovol, aleshores president de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi: el Sant Crist monumental, destinat a presidir el presbiteri i tota la catedral. Després de fer nombrosos models d'argila i fusta, es prepararen grans ampliacions

fotogràfiques que foren presentades en el seu lloc per tal de comprovar l'efecte visual.

Finalment es feren les peces en bronze, a la foneria Vilà, de Valls. El grup representa l'Exaltació de la Santa Creu, amb la figura de Jesús mort, voltat de sis àngels disposats en tres parelles. La primera aguanta la creu per la base, la segona manté la corona de glòria damunt del cap de Crist i la tercera, a mitja alçària, encensa el sagrat símbol. Aquest conjunt d'àngels tenants i turiferaris entorn de la Creu descriu la forma d'ametlla, la «mandorla», signe de majestat dels antics. L'alçada del conjunt és de cinc metres, la creu i el Crucificat mesuren dos metres i el pes és de dues tones.

El dia 8 d'agost de 1975, i durant deu hores, es va fer la complicada operació de situar la creu en el seu lloc. Per tal de tenir una subjecció eficaç s'afegiren dos cilindres de ferro verticals a les motlures de la part posterior de les columnes centrals del presbiteri, ancorades en un bloc de formigó armat, situat entre els dos murs de pedra, darrere de la catedral episcopal. Aquests cilindres de ferro suporten dues mènsules de ferro forjat en les quals descansa la biga travessera de ferro amagada dins la creu de bronze. El recolzament es féu solament en dos punts, que actuen com a ròtules, permeten el gir vertical de la creu i no transmeten més que càrregues verticals als pilars de pedra i a la base de formigó.

Un cop situada la creu, quedà llesta la restauració del presbiteri iniciada el 24 de febrer de 1970 i enllestida el 8 d'agost de 1975.

RESTAURACIÓ DE LA CRIPTA I DEL SEPULCRE DE SANTA EULÀLIA

Com és lògic aquestes obres foren dutes a terme simultàniament amb la neteja i restauració de tot l'interior de la catedral i, en el cas del presbiteri, es complementaren amb la neteja i restauració del deambulatori o girola i de la cripta de Santa Maria i Santa Eulàlia.

El 28 de novembre de 1969 va començar l'actuació a la cripta amb els assaigs per tal d'escatir la millor manera de fer la neteja. Pel que fa a les parts policromades de les claus de volta i de la tomba de la santa, es comptà amb l'assessorament i l'ajut del Museu d'Art de Catalunya, amb el seu director, Sr. Joan Ainaud de Lasarte i el tècnic Joaquim Pradell.

Es procedí a la neteja de les voltes, dels pilars i murs dels de la cripta i s'obtingué un resultat sorprenent, en exfoliar sis capes de calç

sobre altres tantes capes de sutge i fum que ennegrien els paraments d'aquest àmbit arquitectònic. Es recuperà la policromia, especialment interessant en l'heràldica, perquè l'escut del bisbe Ferrer d'Abella, incís en la clau de la volta petita, demostra que la cripta es va fer amb posterioritat a la resta del presbiteri i que, com ha explicat el Dr. Martí Vergés i Trias, la cripta romànica subsistí fins al 1337. En el sepulcre de Santa Eulàlia, ultra la neteja, es procedí a la restauració dels quatre àngels cerofèraris que hi ha sobre la tapa del sepulcre i es col·locà una corona d'argent i pedreria, feta per Alfons Serrahima, damunt del cap de la imatge de la Mare de Déu, que presideix la cripta. Es restaurà el paviment i les reixes, i es va fer un banc de fusta de castanyer a tot el voltant de la cripta; unes cortines de domàs vermell foren posades en el fons del gineceu, per amagar els murs de la maçoneria, i deixen més visibles els pilars i arcs escarsers.

La cripta restaurada, i amb la nova il·luminació, va ser inaugurada el dia de Santa Eulàlia, 12 de febrer, de 1970. Aquesta restauració va ser completada més endavant amb la consolidació del sepulcre de marbre quan es manifestaren les conseqüències de l'oxidació de les tiges i passamans de ferro situats a l'interior dels fusts de les columnes, al dessota del sarcòfag. Aquesta nova restauració es va fer durant l'estiu del 1982, i fou inaugurada en ocasió de la visita del Sant Pare, Joan Pau II, el 7 de novembre de 1982, a la catedral de Barcelona.

NETEJA DE LA GIROLA

Pel que fa al deambulatori, o girola, els treballs de neteja foren començats el 20 d'abril de 1970. Es netejaren les voltes amb les seves claus, tant de la girola com de les capelles radials, els murs i les columnes. Va resultar espectacular la neteja del parament de la Sagristia on hi ha la pintura mural que fa de parafons a les tombes dels comtes Ramon Berenguer i Almodis. Les obres s'enllestiren, en aquesta zona, el 13 de maig de 1970.

CLOENDA

Aquestes foren, a grans trets, les actuacions realitzades per tal de conduir la restauració litúrgica del presbiteri de la catedral de Barce-

lona i la seva adequació a les normes establertes pel Concili Vaticà II, pel que fa a la celebració eucarística i que, a més, permeteren la restauració, neteja i dignificació de tot l'interior de la catedral, així com la restauració i la nova ubicació del retaule major a la parròquia de Sant Jaume.

Ultra amb les normes litúrgiques derivades del Concili Vaticà II, es va actuar d'acord amb els principis de la Carta de Venècia de 1964, sobre restauració de monuments, no sols en els aspectes tècnics, sinó també en allò que es refereix a les publicacions, com ho prova la llista de llibres, articles i monografies editats al respecte.